



A.C. GRAYLING

ISTORIA  
FILOSOFIEI

Traducere din limba engleză de  
**Louis Ulrich și Tudor Ulrich**

TREI





## CUPRINS

*Prefață* / 9

*Mulțumiri* / 11

*Introducere* / 13

### **Partea I — Filosofia antică / 21**

Filosofia înainte de Platon / 23

Filosofii presocratici / 29

Thales / 31

Anaximandru / 35

Anaximene / 37

Pitagora / 39

Xenofan / 46

Heraclit / 50

Parmenide / 54

Zenon din Elea / 59

Empedocle / 64

Anaxagora / 68

Leucip și Democrit / 73

Sofiștii / 77

Socrate / 85

Platon / 93

Aristotel / 109

Filosofia greacă și romană după Aristotel / 128

Cinismul / 130

Epicureismul / 134

Stoicismul / 139

Scepticismul / 147  
Neoplatonismul / 156

**Partea a II-a — Filosofia medievală și filosofia Renașterii / 165**

Filosofia în Evul Mediu / 171  
Augustin (354–430) / 171  
Boethius (477–524) / 176  
Anselm (1033–1109) / 180  
Abélard (1079–1142) / 183  
Toma d'Aquino (1225–1274) / 186  
Roger Bacon (1214–1292) / 193  
Duns Scotus (1266–1308) / 197  
William Ockham (1285–1347) / 199  
Filosofia în Renaștere / 203  
Platonismul Renașterii / 206  
Umanismul Renașterii / 210  
Gândirea politică a Renașterii / 221

**Partea a III-a — Filosofia modernă / 231**

Apariția gândirii moderne / 233  
Francis Bacon (1561–1626) / 235  
Descartes (1596–1650) / 239  
Hobbes (1588–1679) / 246  
Baruch Spinoza (1632–1677) / 250  
Locke (1632–1704) / 258  
Berkeley (1685–1753) / 268  
Leibniz (1646–1716) / 274  
Hume (1711–1776) / 282  
Rousseau (1712–1778) / 294  
Kant (1724–1804) / 299  
Iluminismul secolului al XVIII-lea / 313  
Filosofia în secolul al XIX-lea / 324  
Bentham (1748–1832) / 325  
Hegel (1770–1831) / 332  
Schopenhauer (1788–1860) / 343  
Pozitivismul / 348  
Mill (1806–1873) / 350

Marx (1818–1883) / 354  
Nietzsche (1844–1900) / 362  
Idealismul / 368  
Pragmatismul / 377

#### **Partea a IV-a — Filosofia în secolul XX / 385**

Filosofia analitică / 389  
Russell (1872–1970) / 395  
Frege (1848–1925) / 408  
Moore (1873–1958) / 417  
Wittgenstein (1889–1951): filosofia timpurie / 422  
Pozitivismul logic / 430  
Carnap (1891–1970) / 439  
Quine (1908–2000) / 441  
Popper (1902–1994) / 449  
Wittgenstein: filosofia târzie / 454  
Filosofia limbajului comun / 459  
Filosofia limbajului / 472  
Filosofia minții / 490  
Etica / 501  
Filosofia politică / 515  
Filosofia feministă / 525  
Filosofia continentală / 530  
Husserl (1859–1938) / 532  
Heidegger (1889–1976) / 536  
Merleau-Ponty (1908–1961) / 542  
Sartre (1905–1980) / 545  
Gadamer (1900–2002) / 553  
Ricoeur (1913–2005) / 558  
Deleuze (1925–1995) / 561  
Derrida (1930–2004) / 563  
Gândirea continentală: *Un salon des refusés* / 568

#### **Partea a V-a — Filosofia indiană, chineză, arabo-persană și africană / 575**

Filosofia indiană / 581  
Filosofia chineză / 596

Filosofia arabo–persană / 618

Filosofia africană / 640

*Observații finale* / 647

Erori de logică informală / 658

*Apendice: o schiță a logicii* / 649

*Tabelul cronologic al filosofilor* / 662

*Bibliografie* / 664

*Index* / 687

## PREFAȚĂ

Această prezentare generală a istoriei filosofiei este destinată atât publicului larg, interesat de subiect, cât și celor care studiază filosofia. Pentru aceia care doresc să facă cercetări aprofundate, există studii academice elaborate ale unor perioade specifice din istoria filosofiei și sper că unii cititori vor fi motivați de paginile ce urmează să se aplece asupra lor și, mai presus de toate, să revină la literatura filosofică primară. Nu toți clasicii filosofiei sunt ascunși de un văl impenetrabil de tehnicitate și limbaj specific, așa cum se întâmplă în cazul celor mai multe scrieri filosofice contemporane, rezultat al profesionalizării relativ recente a domeniului. Cândva se considera de la sine înțeles faptul că oamenii educați ar fi interesați de ideile filosofice; prin urmare, unii filosofi, precum Descartes, David Hume și John Stuart Mill, au scris pentru toată lumea, nu doar pentru admiratorii instruiți ai unei profesii.

A spune *istoria filosofiei* înseamnă a oferi o invitație și o poartă de intrare, așa cum a făcut Bertrand Russell în *Istoria filosofiei occidentale*, lucrare care a dobândit aproape un statut de carte-cult, grație clarității scriitoare a scriiturii și înțelepciunii sale — în ciuda unor carențe privind acuratețea, adecvarea și imparțialitatea expunerii. Cu toate acestea, a fost o carte pe care am savurat-o pe vremea când eram elev, împreună cu predecesoarea sa din secolul al XIX-lea, *A Biographical History of Philosophy* [„O istorie biografică a filosofiei“] de G.H. Lewes. Ambele dovedesc că, în ciuda timpului scurs de la momentul scrierii lor, încă ne putem bucura de ele, chiar dacă știm că explozia în domeniul cercetării recente a contribuit mult la înțelegerea pe care am dobândit-o asupra istoriei filosofiei și că însăși istoria filosofiei a devenit mai matură și mai bogată de atunci

încoace. În cele ce urmează, ambiția este de a reitera realizarea lor în zilele noastre și de a suplimenta demersul, privind nu doar (deși mai ales) spre tradiția occidentală, ci și dincolo de ea, către celelalte mari tradiții de gândire — indiană, chineză și arabo-persană —, chiar dacă numai în linii mari, pentru a face unele comparații.

O expunere istorică, în mod evident, nu pretinde să ofere o abordare exhaustivă a temelor și gânditorilor pe care îi aduce în discuție; pentru aceasta, cei interesați trebuie să meargă la sursele primare și la cercetările academice asupra lor. Dar nu toți cititorii intenționează să aprofundeze studiul filosofiei, iar pentru ei este important să aibă acces la o descriere cât mai clară a gânditorilor și a dezbaterilor ce constituie marea poveste a filosofiei. Acesta este principalul nostru obiectiv.

Prin urmare, metoda mea este aceea a de a contura o expunere cât se poate de limpede și de concisă a principalelor figuri și idei ale filosofiei. Notele explicative sunt foarte puține și aproape toate sunt digresiuni sau amplificări, nu referințe textuale; există bibliografii care citează principalele texte la care se face referire și lucrări care îi vor duce pe cititori mai departe.

Atunci când scrii despre ideile filosofice, există o tentație aproape irezistibilă să discuți și să dezbați, să critici și să aperi, fiindcă aceasta este însăși esența filosofiei. Însă, într-o carte precum cea de față, această tentație trebuie limitată într-o mare măsură și nu doar pentru că a-i ceda ar face cartea de patru ori mai voluminoasă, ci pentru simplul fapt că nu acesta este scopul vizat. Uneori, totuși, este necesar să arăt *de ce* ideile unui anumit filosof au avut influență sau au provocat un dezacord, așa încât elementul evaluativ nu este într-o totul absent.

## INTRODUCERE

Istoria filosofiei, așa cum o înțeleg studenții și profesorii de filosofie din ziua de azi, este o construcție retrospectivă. Ea este aleasă din fluxul mai larg al istoriei ideilor, pentru a acorda preocupările filosofice de astăzi cu cele anterioare lor. Acest fapt trebuie remarcat fie și numai pentru a evita confuzia cu privire la înseși cuvintele „filosofie“ și „filosofi“. Aproape în întreaga sa istorie, termenul „filosofie“ a avut sensul general de „cercetare rațională“, deși de la începutul Epocii Moderne, din Renaștere și până în secolul al XIX-lea, a însemnat cu precădere ceea ce noi numim astăzi „știință“, cu toate că „un filosof“ era încă perceput ca o persoană care investighează totul și nimic. În acest sens, regele Lear îi spune lui Edgar: „Mai întâi, pe acest filosof îl voi întreba: Care este cauza trăsnetului?“<sup>1</sup> Pe piatra funerară a lui William Hazlitt, gravată în 1830, faimosul eseist este descris ca „primul metafizician al epocii sale rămas fără un răspuns“, pentru că pe atunci ceea ce numim acum „filosofie“ era numit „metafizică“ pentru a se distinge de ceea ce înțelegem astăzi prin „știință“. Această distincție a fost adesea marcată prin etichetele „filosofie morală“, pentru a desemna ceea ce numim astăzi „filosofie“, și „filosofie naturală“, pentru a desemna ceea ce numim astăzi „știință“.

Sintagma „om de știință“ a fost formulată abia în 1833, conferind cuvântului înrudit „știință“ sensul pe care îl are în mod obișnuit acum. După acea dată, cuvintele „filosofie“ și „știință“ au căpătat sensurile lor actuale, pe măsură ce științele s-au depărtat din ce în ce mai mult de viziunea generală, prin specializarea și tehnicitatea lor tot mai mare.

---

1 William Shakespeare, „Regele Lear“, traducere de Mihnea Gheorghiu, actul 3, scena 4, în Shakespeare, *Teatru*, Editura pentru Literatură Universală, București: 1964, p. 1142. (*N.t.*)



În filosofia contemporană, principalele domenii de cercetare sunt epistemologia, metafizica, logica, etica, estetica, filosofia minții, filosofia limbajului, filosofia politică, istoria dezbaterilor în aceste domenii ale cercetării și examinarea filosofică a asumțiilor, metodelor și revendicărilor altor domenii de cercetare din știință și științele sociale. Cele mai multe dintre acestea, și cu precădere primele trei, constituie obiectul principal de studiu al filosofiei în universitățile din lumea anglofonă și din Europa zilelor noastre.

În corelație cu cele afirmate anterior, acestea sunt domeniile de cercetare ce determină care dintre direcțiile istoriei generale a ideilor sunt selectate astăzi drept „istorie a filosofiei“, lăsând astfel la o parte istoria tehnologiei, a astronomiei, a biologiei și a medicinei din Antichitate încoace, istoria fizicii și a chimiei, începând cu secolul al XVII-lea, și apariția științelor sociale ca discipline definite, începând din secolul al XVIII-lea.

Pentru a înțelege factorii ce determină care direcții din istoria ideilor se califică drept „istoria filosofiei“, trebuie așadar să privim înapoi prin lentilele diverselor ramuri ale filosofiei contemporane, așa cum le-am înșiruit mai sus, iar acest lucru necesită o înțelegere preliminară a ceea ce sunt aceste ramuri.

*Epistemologia* sau „teoria cunoașterii“ reprezintă cercetarea naturii cunoașterii și a modului în care aceasta este dobândită. Ea investighează distincțiile dintre cunoaștere, credință și opinie, caută să lămurească acele condiții specifice în care o pretenție de cunoaștere a ceva este justificată, examinează și oferă răspunsuri la provocările sceptice la adresa cunoașterii.

*Metafizica* este cercetarea naturii realității și existenței. Ce există și care este natura lucrurilor existente? Ce este existența? Care sunt tipurile fundamentale ale existenței? Putem vorbi despre tipuri diferite de existență? Există entități abstracte în afara spațiului și timpului, ca numerele și universalitățile, în plus față de lucrurile concrete din spațiu și timp, precum copacii și pietrele? Există entități supranaturale, precum zeii, în plus față de lumea naturală? Este realitatea un lucru unic sau mai multe lucruri? Dacă ființele umane fac pe deplin parte din ordinea causală naturală a universului, poate exista ceva precum liberul arbitru?

Metafizica și epistemologia sunt elemente centrale ale filosofiei ca întreg; ele sunt, cu alte cuvinte, fizica și chimia filosofiei; înțelegerea problemelor și întrebărilor pe care le ridică aceste două domenii de cercetare

este fundamentală pentru dezbaterile din domeniul tuturor celorlalte arii ale filosofiei.

*Logica* — știința raționamentului valid și solid — reprezintă instrumentul general al filosofiei, așa cum este matematica în știință. În Apendice, fac o schiță a ideilor de bază ale logicii și explic termenii ei cheie.

*Etica*, în calitatea sa de componentă a curriculumului filosofiei, constă în cercetarea conceptelor și teoriilor despre ce este bun, ce este corect sau greșit și a celor despre alegere și acțiune morală. Expresia „componentă a curriculumului filosofiei“ este folosită aici deoarece cuvântul „etică“ are multiple utilizări. Chiar și atunci când este folosit ca etichetă a unui domeniu filosofic, el servește pentru a denota două aspecte separabile: examinarea conceptelor și a raționamentului etic — aceasta este descrisă mai precis ca „metaetică“ — și examinarea „moralei“ normative care caută să ne spună cum să trăim și să acționăm. Morala normativă se deosebește de mai teoretica cercetare metaetică prin faptul că descrie moralitatea normativă drept un demers „de prim ordin“, iar metaetica drept un demers de „ordin secund“. Prin natura ei, filosofia este o cercetare de ordin secund, prin urmare „etică“, în contextul studiului filosofic, înseamnă metaetică.

Dar cuvântul „etică“, deși corelativ, denotă și perspectiva și atitudinile indivizilor sau organizațiilor cu privire la valorile lor, la modul în care acționează și în care se percep. Aceasta este o utilizare obișnuită și adecvată a termenului; și — lucru interesant — reflecția asupra acestei utilizări arată că cele două cuvinte, „etică“ și „morală“, nu sunt sinonime perfecte. Acest lucru este mai ușor de înțeles atunci când analizăm etimologiile termenilor: „etică“ provine din grecescul *ethos*, care înseamnă „caracter“, în timp ce „morală“ derivă dintr-o invenție a lui Cicero, pornind de la cuvântul latin *mos, moris* (plural *mores*), care înseamnă „obicei“ și chiar „etichetă“. Moralitatea, prin urmare, are legătură cu acțiunile, datoritiile și obligațiile noastre, pe când etica are legătură cu „ce fel de om este cineva“ și, cu toate că cele două sunt, în mod vădit, conectate, ele sunt, tot evident, distincte.

Această distincție apare în mod firesc și în zona discuțiilor metaetice și normative. Identificând locul pe care îl ocupă valoarea, unele teorii metaetice se concentrează asupra caracterului agentului, altele asupra consecințelor acțiunilor, iar altele asupra conformării unei acțiuni la o datorie. Când ceea ce contează este caracterul unui agent, vorbim despre etică în sensul de *ethos* descris mai sus; când ceea ce contează este

consecința acțiunilor sau conformarea la o datorie, primează accentul pus pe moralitate.

*Estetica* este cercetarea artei și a frumosului. Ce este arta? Este frumusețea o proprietate obiectivă a lucrurilor naturale sau create de om ori este ea subiectivă, existând doar în ochii privitorului? Poate fi ceva valoros din punct de vedere estetic, indiferent dacă este frumos sau nu și indiferent dacă este sau nu o operă de artă? Sunt valorile estetice ale lucrurilor naturale (un peisaj, un apus, un chip) diferite de cele pe care le atribuim artefactelor (o pictură, o poezie, o lucrare muzicală)?

*Filosofia minții* este cercetarea naturii fenomenelor mentale și a conștiinței. Ea a fost cândva parte integrantă a metafizicii, deoarece aceasta din urmă, prin cercetarea asupra naturii realității, trebuie să stabilească dacă realitatea este exclusiv materială, dacă ea conține și aspecte nemateriale, precum mintea, sau dacă este doar mentală, așa cum susțin filozofii „idealiști“. Dar, pe măsură ce s-a creat un consens în jurul ideii că realitatea este în mod fundamental și exclusiv materială și că fenomenele mentale sunt produsele activității materiale a creierului, înțelegerea acestor fenomene și, în particular, a naturii conștiinței a devenit un subiect de mare interes.

*Filosofia limbajului* este cercetarea modului în care atașăm semnificație sunetelor și semnelor într-o manieră ce permite comunicarea și dă formă fizică gândirii, ba chiar poate face posibilă gândirea peste un anumit nivel rudimentar. Care este unitatea de semnificație semantică — un cuvânt, o propoziție, un discurs? Ce este „înțelesul“ însuși? Ce știm — sau știm cum să facem — atunci când „cunoaștem semnificația“ expresiilor dintr-o limbă? Există oare un lucru precum *limba*, de pildă engleza, sau există tot atât de multe idiolecte ale englezei câți vorbitori ai acelor idiolecte există, făcând astfel ca o *limbă* să fie de fapt doar o colecție de idiolecte incomplet suprapuse? Cum interpretăm și înțelegem limbajul utilizat de ceilalți? Care sunt implicațiile epistemologice și metafizice ale înțelegerii limbajului, ale semnificației și utilizării lui?

Din motive întemeiate, în mediile academice contemporane, filosofia minții și filosofia limbajului s-au contopit într-o singură arie de cercetare generală, lucru atestat pretutindeni de titlurile cărților și denumirile cursurilor universitare.

*Filosofia politică* este cercetarea principiilor organizării sociale și politice și a justificării lor. Întrebările pe care le ridică sunt următoarele: Care este cea mai bună cale de a organiza și conduce o societate? Ce

legitimează formele de guvernământ? Pe ce baze se revendică pretențiile de autoritate într-un stat sau într-o societate? Care sunt avantajele și dezavantajele democrației, ale comunismului, ale monarhiei și ale altor forme de organizare politică?

*Istoria filosofiei*, privită retrospectiv prin lentilele domeniilor de cercetare enumerate mai sus, este o parte esențială a filosofiei însăși, fiindcă toate acestea au evoluat în timp sub forma — dacă putem să spunem astfel — unei mari conversații între gânditori care au trăit în secole diferite, în circumstanțe diferite, dar care, cu toate acestea, au fost absorbiți de aceleași întrebări fundamentale; prin urmare, cunoașterea „cazisticii“ acestor dezbateri este crucială pentru înțelegerea lor. Acest lucru ne permite să nu reinventăm în mod inutil roata, ne ajută să evităm greșelile și să recunoaștem capcanele, ne permite să profităm de demersurile și ideile predecesorilor noștri și ne oferă materialul pe care să-l folosim în încercarea de a înțelege subiectul în cauză și de a formula întrebările potrivite cu privire la el.<sup>2</sup>

*Examinarea filosofică a asumțiilor, metodelor și revendicărilor altor domenii de cercetare* este ceea ce se înțelege prin etichete precum „filosofia științei“, „filosofia istoriei“, „filosofia psihologiei“ și altele asemenea. Orice cercetare se bazează pe asumții și folosește metodologii, iar conștientizarea acestora este necesară. Întrebările filosofice despre știință, de exemplu, sunt adresate chiar de oamenii de știință, nu doar de filosofi; la fel, întrebările filosofice despre studiul istoriei sunt puse de istoricii înșiși, atunci când discută despre metodele și scopurile lor. Le vom studia pe rând, mai aplicat, în cele ce urmează.

Ar trebui înțeleasă știința în termeni realiști sau în termeni instrumentalști — cu alte cuvinte, entitățile desemnate în știință prin termeni tehnici sunt lucruri care există cu adevărat sau sunt constructe utile, care ne ajută să organizăm înțelegerea fenomenelor studiate? Este raționamentul științific deductiv sau inductiv? Există ceva precum *cunoașterea științifică* sau, înțelegând că întreaga știință poate fi infirmată prin dovezi suplimentare, ar trebui ea înțeleasă ca un sistem de teorii puternic demonstrate, care sunt totuși, prin natura lor, deschise spre revizuire?

---

2 În filosofie și în istoria filosofiei totul este deschis dezbaterii. Afirmția că întreaga tradiție filosofică este o lungă conversație ar putea fi contestată de către cei care cred că nu putem înțelege gândirea unui filosof din trecut fără a-l încadra ferm în contextul epocii lui. Este adevărat, dar asta nu ne împiedică să observăm continuitatea ideilor și preocupărilor lui prin ale noastre. Propriile noastre idei au adesea la bază fie aceste preocupări în sine, fie lucrurile care le-au generat. (*N.a.*)

Cât privește istoria, dacă nu există niciun fel de dovezi pentru o afirmație despre ceva ce s-a întâmplat în trecut, atunci afirmația este în mod neechivoc adevărată, falsă ori niciuna dintre cele două variante? Istoria este scrisă în prezent pe baza dovezilor — jurnale, scrisori, descoperiri arheologice — care au supraviețuit până la noi (cel puțin așa credem): ea este parțială și fragmentară, iar multe dintre urmele trecutului s-au pierdut; putem vorbi așadar de o reală *cunoaștere* a trecutului sau există doar o reconstrucție interpretativă, în cazul cel mai fericit — și, probabil, mult prea adesea, doar o bănuială?

Reflecția asupra tipurilor de cercetări și a tipurilor de întrebări pe care le ridică aceste cercetări arată că filosofia este încercarea de a da sens lucrurilor, de a dobândi înțelegere și perspectivă în raport cu numeroasele domenii ale vieții și ale gândirii, în care domină îndoiala, dificultatea, obscuritatea și ignoranța — altfel spus, limitele tuturor strădaniilor noastre. Le descriu studenților mei rolul filosofiei în felul următor: noi, oamenii, ocupăm un petic de lumină în marele întuneric al ignoranței. Fiecare dintre aceste discipline specializate își are locul său pe un arc al circumferinței aceluși petic de lumină, străduindu-se să privească în întunecimea din afară pentru a descrie forme și, în felul aceasta, să împingă orizontul luminii puțin mai departe în exterior. Filosofia patrulează pe întreaga circumferință, făcând eforturi speciale pe acele arcuri unde nu există încă o disciplină specializată, încercând să formuleze întrebările potrivite, ce urmează a fi puse în ideea că ar putea exista vreo șansă de a formula răspunsuri.

Această sarcină — de a adresa întrebările potrivite — este într-adevăr crucială. Până în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, filosofii nu au pus suficient de des și corect întrebările adecvate despre natură; însă, atunci când au făcut-o, din demersul lor s-au născut științele naturale, transformându-se în domenii de cercetare magnifice și puternice, care au creat lumea modernă. Astfel, în acele secole, filosofia a dat naștere științei; în secolul al XVIII-lea, a dat naștere psihologiei; în secolul al XIX-lea, sociologiei și lingvisticii empirice, în secolul XX a jucat un rol important în dezvoltarea inteligenței artificiale și a științei cognitive. Contribuțiile ei cu privire la anumite aspecte ale neuroștiinței și neuropsihologiei sunt în plină desfășurare.

Însă întrebările fundamentale din epistemologie, metafizică, etică, filosofie politică, „filosofia“ propriu-zisă a interogării și-au păstrat actualitatea; ele sunt întrebări perene și permanent urgente, fiindcă efortul de a le găsi răspunsuri face parte din marea aventură a travaliului omenirii

de a se înțelege pe sine și de a-și înțelege locul în univers. Unele dintre aceste întrebări par fără răspuns — deși a gândi în felul acesta înseamnă a renunța mult prea devreme la efortul de a înțelege. În plus, după cum spunea Paul Valery, *une difficulté est une lumière, mais une difficulté insurmontable est un soleil* [„o dificultate este o lumină, dar o dificultate insurmontabilă este un soare“]. Minunată formulare! Asta pentru că ne dezvăluie că efortul de a rezolva chiar și ceea ce pare de nerezolvat ne învață enorm — așa cum o atestă istoria filosofiei.

Ceea ce urmează așadar este istoria filosofiei în sensul actual al cuvântului „filosofie“, arătând felul în care a apărut și a evoluat obiectul cercetărilor filosofice de astăzi. Ceea ce descriu în paginile care urmează este cu precădere istoria filosofiei occidentale, dar trec în revistă și filosofia indiană, chineză, arabă și persană (la care adaug o scurtă analiză a filosofiei în Africa), pentru a nota câteva similitudini și diferențe între marile tradiții de gândire: vezi paginile introductive ale Părții a V-a. În fiecare caz în parte, m-am concentrat, de nevoie, asupra principalelor figuri și idei, iar în cazul tradițiilor neoccidentale, scriu precum un spectator care observă lucrurile de pe cealaltă parte a unei bariere lingvistice, având extrem de puțin acces la sanscrită, pali și chineza antică, și deloc la arabă.

O diferență între lucrarea de față și alte istorii ale filosofiei este aceea că ea nu parcurge traseul urmat de majoritatea celorlalte, care oferă descrieri ale lucrărilor *teologice* ale lui Augustin, ale unora dintre Părinții Bisericii de la începutul creștinismului și ale „scolasticilor“ perioadei medievale ulterioare, precum d'Aquino și Duns Scotus. Aceasta este o istorie a filosofiei, nu a teologiei și a religiei. O ciudățenie a istoriilor filosofiei care includ teologi printre filosofi ține de faptul că nu există niciun motiv întemeiat de a include teologi creștini, excluzându-i pe cei evrei sau islamici; și nici de a include într-o istorie a filosofiei teologia, lăsând la o parte o istorie a științei (în fapt, există mai multă îndreptățire de a o include pe aceasta din urmă). O diferență fundamentală între filosofie și teologie constă în faptul că filosofia este demersul prin care încercăm să înțelegem lumea noastră și pe noi înșine prin intermediul întrebărilor despre ce ar trebui să gândim și de ce. În schimb, teologia este demersul care explorează și expune idei despre un anumit tip de lucru sau lucruri considerate ca existând în mod real sau posibil, de genul: unul sau mai mulți zei — una sau mai multe ființe presupuse a fi diferite de noi în mod semnificativ și relevant. După cum scriu despre acest subiect în legătură cu filosofia arabo-persană în Partea a V-a, „dacă punctul de plecare

pentru reflecție este acceptarea unei doctrine religioase, atunci reflecția care urmează este teologie, teodicee, exegeză, cazuistică, apologetică sau hermeneutică, dar nu este filosofie“; și acesta este principiul de demarcație pe care îl aplic în întreaga lucrare.

O modalitate de a stârni și mai multe polemici este să afirmi că filosofia reprezintă pentru teologie ceea ce agricultura reprezintă pentru grădinar: este o întreprindere mult mai cuprinzătoare, mai amplă și mai variată decât cea particulară, localizată și focalizată pe „dezbateră sau teoretizarea pe marginea existenței unui zeu“ (ceea ce înseamnă de fapt *theo-logos*). Desigur, în filosofie apare din când în când întrebarea dacă entitățile sau agenții supranaturali există și care ar fi consecințele pentru imaginea noastră despre lume și despre noi înșine, dacă ar exista una sau mai multe astfel de entități; și există filosofi care, bazându-se pe o concepție despre divinitate preluată din „teologia naturală“ (adică, unele considerații generale cu privire la o minte sau un agent supranatural), o folosesc pentru a garanta posibilitatea cunoașterii (așa cum a făcut Descartes) sau ca o bază pentru existență (cum au făcut Berkeley și mulți alții). Aceste perspective sunt discutate pe rând în paginile următoare. Dar demersurile anevoioase de a înțelege o entitate precum divinitatea în maniera în care își doresc religiile tradiționale să fie înțeleasă — o ființă (sau ființe) omnipotentă, eternă, omniscientă și așa mai departe — nu sunt decât tangențial parte relevantă a istoriei filosofiei și, drept urmare, sunt lăsate în seama propriilor lor istorici.